

УДК 37.06.

**ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ
СІМЕЙ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ
ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ**

І. М. Трубавіна, К. Є. Каліна, К. М. Недря

**CONTENTS OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SOCIAL
WORKERS FOR SOCIAL SUPPORT OF FAMILIES WITH CHILDREN
WITH SPECIAL NEEDS DURING A STATE OF WAR**

I. M. Trubavina, K. Ye. Kalina, K. M. Nedria

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасної теорії професійної педагогіки – оновленню змісту підготовки фахівців соціальної сфери до роботи в умовах війни з сім'ями з дітьми з особливими потребами. Фахівців соціальної сфери до роботи в умовах війни не готували, так же як і всіх інших фахівців, окрім військовослужбовців. Проблема поглиблюється тим, що в умовах війни найбільш уразливими категоріями є діти з особливими потребами і їх батьки, які не в змозі забезпечити їм базові й особливі потреби на практиці. Тому метою статті є обґрунтування нового змісту професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до соціальної підтримки сімей з дітьми з особливими потребами у воєнний стан. Методологією дослідження є комплекс наукових підходів до вирішення проблеми (компетентнісний, теорія прав людини і розвитку людини, дитиноцентричний, родинноцентричний, ризикоорієнтований, порівняльний, історичний, гуманістичний, політичний підходи, підходи соціальної роботи: допомоги для самодопомоги, кризового втручання, резилієнтний, інтегрований підхід до надання соціальних послуг у громаді, клієнтоцентричний, теорії кризове втручання, орієнтовану на завдання модель соціальної роботи, проблемно-орієнтований підхід допомога для самодопомоги, а також загальнонаукові підходи: аксіологічний, системний, діяльнісний; професійно-педагогічний психологічні, змісту освіти та методи науково-педагогічних досліджень (теоретичний аналіз джерел, узагальнення, синтез, конкретизація, порівняння, моделювання). Науковою новизною статті є визначення переліку підходів до обґрунтування змісту професійної підготовки соціальних працівників до роботи з сім'ями з дітьми з особливими потребами, проблем таких сімей в війну, модель професійної діяльності соціальних працівників з такими сім'ям під час війни, переліку питань змісту такої підготовки. Практичне значення статті полягає в зверненні уваги соціальних працівників до цього питання і створення умов для формування професійних компетентностей у фахівців до роботи з такими сім'ями як найбільш вразливими в війну. Результатами статті є модель професійної діяльності соціальних працівників з сім'ями з дітьми з особливими потребами й оновлення змісту навчання фахівців такої роботи. Перспективами подальших досліджень є оновлення всіх програм підготовки соціальних працівників до роботи в війну і з такими сім'ями.

Ключові слова: сім'ї з дітьми з особливими потребами, війна, модель професійної діяльності, зміст професійної підготовки, соціальний працівник, проблеми дітей з особливими потребами.

The article is devoted to the current problem of the modern theory of professional pedagogy - the updating of the content of the training of social sphere specialists to work in war conditions with families with children with special needs. Specialists in the social sphere were not prepared for work in war conditions, as well as all other specialists, except for military personnel. The problem is aggravated by the fact that in the conditions of war, the most vulnerable categories are children with special needs and their parents, who are unable to provide them with basic and special needs in practice. Therefore, the purpose of the article is to substantiate the new content of the professional training of future social workers for social support of families with children with special needs during wartime. The research methodology is a complex of scientific approaches to solving the problem (competence, theory of human rights and human development, child-centered, family-centered, risk-oriented, comparative, historical, humanistic, political approaches, approaches of social work: assistance for self-help, crisis intervention, resilient, integrated approach to provision of social services in the community, client-centered, theories of crisis intervention, task-oriented model of social work, problem-oriented approach, help for self-help, as well as general scientific approaches: axiological, systemic, activity; professional-pedagogical psychological, content of education) and methods of scientific-pedagogical research (theoretical analysis of sources, generalization, synthesis, concretization, comparison, modeling.) The scientific novelty of the article is the definition of a list of approaches to substantiating the content of professional training of social workers to work with families with children with special needs, problems of such families at war, a model of professional activity of social workers with such families at war, a list of questions about the content of such training. The practical significance of the article is to draw the attention of social workers to this issue and create conditions for the formation of professional competencies in specialists to work with such families as the most vulnerable in the war. The results of the article are a model of the professional activity of social workers with families with children with special needs and an update of the content of the training of specialists for such work. Prospects for further research are the updating of all training programs for social workers to work in war and with such families.

Key words: families with children with special needs, war, model of professional activity, content of professional training, social worker, problems of children with special needs.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема соціальної підтримки сімей з дітьми з особливими потребами в воєнний стан є надзвичайно актуальною для соціальних працівників. Всіх фахівців в Україні тривалий час готували до роботи в мирний час і ніхто не думав, що вся країна буде в небезпеці, що буде війна. Як жити і виховувати дітей в цей час ніхто з соціальних працівників не замислювався. В той час як у воєнний стан їх соціальні послуги вкрай важливі для виживання саме людей з особливими потребами, зокрема дітей. Діти є надзвичайно вразливою категорією населення внаслідок фізичної, психологічної і соціальної незрілості. Діти з особливими потребам є ще вразливішими. Як спустити інвалідний візок в сховище без пандусу по драбині, як сліпі діти будуть туди спускатися і поводити себе при тривозі на вулиці, як глухі діти почують сповіщення про тривогу і хто їм про це скаже, де взяти необхідні для життя ліки і дієтичне харчування в воєнний час тощо. Мир був звичним станом для українців. Як свідчить історія, соціальна підтримка є важливою саме під час війни і після неї, коли соціальна

підтримка потрібна багатьом. Так, у Франції в Парижі навіть був створений Будинок інвалідів для поранених та неушкоджених солдат та офіцерів наполеонівської армії. Багато людей отримували соціальну підтримку при монастирях в війну і після неї. Але потрібна і державна соціальна підтримка в війну як державні гарантії якості життя і задоволення базових та особливих потреб людей, зокрема, дітей з особливими потребами. Сьогодні в Україні налагоджена соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб (ВПО) різних категорій, населення на деокупованих територіях, соціально-медичні послуги спрощені і доступні незалежно від місця перебування людей в Україні, без прив'язки до сімейного лікаря (Трубавіна, 2022). Але спостерігаємо відсутність розуміння сутності і призначення соціальної підтримки людям в війну в усіх відомствах і установах, оскільки люди не розуміють, що їм робити і є розгубленими.

Виникає питання про професійну підготовку соціальних працівників до соціальної підтримки сімей з дітьми з особливими потребами у воєнний стан і зміст такої підготовки в кардинально нових умовах. Проведений нами побіжний оглядовий аналіз професійних стандартів підготовки майбутніх соціальних працівників – а це близько 100 закладів вищої освіти – засвідчив відсутність освітніх програм, розрахованих на підготовку до роботи в війну, зокрема, і щодо сімей з дітьми з особливими потребами. Існуючі професійні стандарти соціальних працівників та освітян враховують лише умови мирного часу і ні слова не кажуть про війну. А тут, як доводить практика, виникають нові функції у працівників всієї гуманітарної сфери, перш за все безпекова, наповнюється новим змістом соціальна підтримка в умовах війни як задоволення базових потреб людини в їжі, житлі, безпеці. До того ж, у Міністерстві соціальної політики України затверджено нові стандарти надання соціальних послуг в громадах. І робота в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ) соціального працівника на великій території має свої особливості й оновлений зміст. Зокрема, вже спостерігаємо інше соціальне замовлення і соціальне планування соціальних послуг. Існуючі спроби підготувати соціальних працівників до роботи в умовах війни здійснюються недержавними організаціями (НДО) та міжнародними організаціями в напрямках допомогти подолати стрес у дітей (ЮНІСЕФ), попередити професійне вигорання у соціальних працівників, надати допомогу ВПО для задоволення базових потреб. Але відсутнє розуміння того, що, як, скільки потрібно надавати соціальних послуг сім'ям з дітьми з особливими потребами. Відповідно, для такої роботи немає навіть підвищення кваліфікації соціальних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. Проблема професійної підготовки соціальних працівників як об'єкт нашого дослідження має корені в Україні з 1995 року, коли з'явилася перша докторська дисертація з соціальної педагогіки. Тривалий час професійною підготовкою соціальних працівників опікувалася Державна соціальна служба для дітей, сімей та молоді, яка турбувалася про підготовку ще

в ЗВО своїх майбутніх соціальних працівників і видавала для них і працюючих фахівців посібники і методичні матеріал з грифами МОН, проводила семінари з підвищення кваліфікації з актуальних проблем ДЦСССМД, видавала багато років відомчий журнал «Соціальна робота в Україні: теорія та практика», де друкувалися статті з актуальних питань соціальної роботи і висвітлювалися потреби соціальних працівників у вирішенні складних питань практики, закордонний досвід і його адаптація в Україні.

Окремо стоять дослідження з соціально-педагогічної роботи з сім'єю і співпраці сім'ї та школи (Трубавіна, 2007). Так, в умовах війни заклади освіти стають центрами соціальної допомоги сім'ям з дітьми в громаді, але вони не конкретизують свою роботи окремо з сім'ями з дітьми з особливими потребами. Але ці дослідження визначають тенденції розвитку родини, причини їх кризи, уточнюють основні категорії для розуміння поняття «сім'я», яка є окремим соціальним інститутом з правами і функціями в суспільстві, обов'язками в сім'ї, ролями; особливою соціальною системою з різними стосунками і структурою; первинним колективом з метою, розподілом влади і відповідальності; особливою соціальною групою з власними цінностями. Її особливістю є стосунки «батьки-діти», «чоловік-дружина», «брат-сестра», які можливі лише в сім'ї. Негативною характеристикою сім'ї сьогодні є її криза в суспільстві у багатьох сімей, яка полягає у неможливості нею самостійно, без сторонньої підтримки і допомоги виконувати більшість своїх функцій, які є взаємопов'язаними. Війна цю кризу поглибила внаслідок бідності і внутрішнього переміщення, психологічних травм внаслідок перебування під обстрілами, в зоні бойових дій і під ракетними обстрілами по всій країні. Підтримка сім'ї у виконанні окремої функції не сприяє подоланню кризи сім'ї, вона повинна розв'язувати комплекс проблем сім'ї. Якщо говорити про кризу сім'ї в війну, то причиною є саме війна і сьогодні ми налічуємо більше 8 млн. внутрішньо переміщених осіб в Україні. Проблеми ВПО детально описані (Левченко, Панок, & Трубавіна, 2015; Трубавіна, 2022), але проблеми сімей з дітьми з особливими потребами в війну ще не були досліджені.

Подолання кризи сім'ї пов'язуємо з переведенням її з кризи до розвитку, під яким розуміємо кількісні та якісні зміни в ній як у цілісності, які характеризують її рух від нижчого до вищого рівнів її життєдіяльності. Сім'я проходить етапи розвитку, на кожному з яких є свої завдання розвитку і проблеми життєдіяльності, які їй потрібно навчитися вирішувати. Зазначимо, що подолання сім'єю кризи, яка ускладнена війною, є складним і довготривалим процесом, в якому повинні задовольнятися не тільки базові потреби (їжа, житло, безпека), але й особливі, пов'язані з потребами особливої дитини. І не в кожному населеному пункті їх можна задовольнити, на відміну від звичайних сімей без особливостей.

Зазначимо, що існуючі посібники ГО «Ла-Страда – Україна» щодо соціально-педагогічної та психологічної допомоги сім'ям з дітьми в умовах військового конфлікту (Левченко, Трубавіна, & Панок, 2015) є в цілому не єдиними, але реально науково обґрунтованими єдиними посібниками для допомоги сім'ям з дітьми з урахуванням вітчизняного законодавства,

міжнародних стандартів соціальної допомоги, досвіду Донецької і Луганської областей як дотичних до зони АТО. У той же час ці посібники не виділяли сім'ї з дітьми з особливими потребами як окрему категорію для освітян і соціальних працівників. Окремі дослідження були присвячені соціальним потребам ВПО в Україні та їх вирішенню через соціальні послуги (Трубавіна, 2022), проблемам і шляхам їх вирішення для досягнення соціального благополуччя при відсутності умов для задоволення базових потреб (Trubavina, Karaman, Kamenova, Stepanenko & Yurkiv, 2020). Щодо соціальних працівників ЦСССДМ окремо досліджень щодо змісту підготовки фахівців до роботи з сім'ями з дітьми з особливими потребами в умовах війни не було.

Сьогодні визначають соціальну підтримку як систему заходів, що спрямована на матеріальне забезпечення соціально незахищених верств населення за рахунок державних, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, Л. Шумна, що наголошує на адресності й конкретності надання допомоги (Шумна, 2012). Зазначимо, що такий підхід не вирішує психологічних і соціально-педагогічних проблем особистості, що говорить про перманентність підтримки в складних життєвих обставинах і неможливість подолати життєву кризу особистості і кризу родини внаслідок появи дитини з особливими потребами. Сьогодні цьому розумінню підтримки відповідають виплати ВПО на дітей та інвалідів по 3000 грн. І соціальні виплати на сімей з інвалідами для інших категорій населення. У воєнний час досліджуване питання Міністерство охорони здоров'я України визначає, що «соціальний захист кожної людини є безумовним пріоритетом Уряду» (МОЗ, 2022). Це задовольняє потреби сімей з такими дітьми в матеріальній допомозі в цей час, коли потрібно задовольняти базові потреби сімей: їжа, житло, безпека. Саме соціальну підтримку сімей науковці визначають як частину сімейної політики, що спрямована на надання допомоги конкретного виду допомоги у подоланні різних видів стресових ситуацій, з якими члени сім'ї не в змозі впоратись за рахунок внутрішніх ресурсів (Антонов, & Медков, 1996). Науковці визначають два типи таких ситуацій. Перший тип становлять «нормативні стреси», що спричинені певними життєвими циклами, через які проходить сім'я (вступ до навчального закладу, хвороба або смерть тощо). До другого типу відносять «ненормативні стреси», пов'язані із ненормативними подіями (передчасна смерть, розлучення, втрата роботи, стихійне лихо, війна тощо). Зауважимо, що українські сім'ї, що виховують дітей з особливими освітніми потребами, за останні роки зустрілись із кількома видами «ненормативних стресів» і потребують підтримки і допомоги на різних рівнях. Ненормативний же стрес часу війни є тривалим – вже більше 8 місяців, з багатьма втратами, переверненням свідомості, зміною поведінки, психологічними травмами у 90% тих, хто перебував в зоні бойових дій (Трубавіна, & Куратченко, 2017). Соціальну підтримку сім'ям в системі ЦСССДМ визначають комплекс соціальних послуг, який має за мету не допустити розпаду сім'ї, поглиблення її кризи через соціальні послуги інформування, підтримуюче консультування, представництво, пошук ресурсів,

організація дозвілля, спілкування, соціально-позитивної діяльності, діагностика (Трубавіна, 2007) проблем сім'ї, їх причин. Але це все стосувалося умов мирного часу. Сьогодні соціальна підтримка набирає нового змісту і стає окремою функцією внаслідок масштабності проблеми переміщення і руйнувань в країні. Водночас сім'ї з дітьми з особливими потребами в умовах війни не були змістом окремих досліджень ні в плані надання адресних соціальних послуг, ні в плані підготовки фахівців до надання соціальної підтримки. Тому виникає питання про обґрунтування потреб, проблем таких сімей як отримувачів соціальних послуг і основи підготовки для такої роботи соціальних працівників.

Формулювання цілей / завдань статті. Метою статті є визначити й оновити зміст підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з сім'ями з дітьми з особливими потребами в воєнний стан з урахуванням сучасних умов і потреб.

Методологією дослідження є комплекс наукових підходів і методів наукового пізнання.

Для вирішення проблем дослідження доцільно застосовувати комплекс таких наукових підходів:

- компетентнісного, оскільки він є основним в плані підготовки майбутніх фахівців будь-якої сфери;
- діяльнісного, оскільки будь-які якості особистості формуються в тій діяльності, яку людина здійснює. У нашому випадку це модель діяльності соціального працівника з соціальної підтримки сімей з дітьми з особливими потребами;
- дитиноцентричний, який передбачає пріоритет прав і потреб дитини, знання цих потреб проблем сімей з такими дітьми;
- родинноцентричний, оскільки робота з дитиною передбачає і роботу з її сім'єю для найкращої реалізації прав дитини та задоволення її потреб, задоволення потреб сім'ї і реалізації її прав в суспільстві і прав інших членів родини;
- теорія прав людини і розвитку людини, які дозволяють користуватися критеріями соціальної підтримки в ЄС: пріоритет прав дитини, більше благ більшій кількості людей, права всіх членів родини;
- ризикоорієнтований підхід, який передбачає за Декларацією безпеки шкіл визнання реальних небезпек для даної громади і планування безпечного освітнього середовища з їх урахуванням;
- порівняльний підхід, що дасть можливість відстежити, як ця проблема вирішується в різних країнах і за різних умов;
- історичний підхід, який показує, як досліджувана проблема вирішувалась раніше;
- гуманістичний підхід, за яким соціальна підтримка сімей з дітьми з особливими потребами є пріоритетом в Україні в цей час;
- політичний підхід, за яким соціальні послуги мають надаватися в Україні як державні соціальні гарантії людям в складних життєвих обставинах безкоштовно тривалий час для допомоги виходу з кризи чи навчання з нею жити;

- підходи соціальної роботи: допомоги для самодопомоги, кризового втручання, інтегрований підхід до надання соціальних послуг в громаді. Вони дозволяють визначити зміст соціальних послуг і їх обмеження;
- аксіологічний підхід – щодо цінності життя, соціальної справедливості, добра в воєнний час;
- теорія прав людини і розвитку людини, які надають орієнтирів у подоланні кризи сім'ї;
- резилієнтний підхід, за яким підтримка здійснюється з опорою на сильні сторони дитини і її родини;
- системний підхід, який дозволяє працювати з сім'єю як з особливою соціальною системою;
- підхід професійно-педагогічний, за яким становлення фахівця має відбуватися в реальних або змодельованих умовах, які імітують його професійну діяльність;
- підходи психологічні, що регулюють ставлення до проблеми з дитиною членів родини,
- клієнтоцентричний підхід, за яким проблеми і потреби отримувача соціальних послуг є метою роботи соціального працівника;
- допомога для самодопомоги – коли підтримка є першою допомогою серед соціальних послуг для стабілізації ситуації і недопущення її погіршення, передбачає задоволення базових потреб сімей з дітьми з особливими потребами;
- кризове втручання – коли ситуація кризова і сім'я не в змозі сама вирішити проблеми догляду за дитиною;
- орієнтовану на завдання модель соціальної роботи, проблемно-орієнтований підхід – за якими першочергово розв'язуються найболючіші проблеми сім'ї або комплексні проблеми вирішуються за певним планом;
- теорії змісту освіти.

Методами наукових досліджень було обрано: теоретичний аналіз джерел, узагальнення, синтез, конкретизація, порівняння, моделювання.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи методологію нашого дослідження, спочатку треба визначити проблеми і потреби сімей з дітьми з особливими потребами і проблемами в війну, а також модель соціальної підтримки фахівцем центру соціальних служб для сім', дітей, молоді (ЦСССДМ) сімей з дітьми з особливими потребами. Потім треба визначити їх функції і ролі в війну і на цій основі оновити зміст підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з такими сім'ями.

Проблеми таких сімей в війну пов'язані з підвищеними ризиками небезпек для дітей з особливими потребами в війну і членів їх сімей, які ними опікуються. Це є внаслідок того, що ці діти потребують на більшу турботу і опіку внаслідок неповносправності розумової чи фізичної. Їхніми проблемами є:

- соціально-медичні проблеми (нестача життєво важливих ліків і дієтичного харчування, медичних приладів, необхідного догляду, неможливість повноцінного лікування під обстрілами, загострення хронічних хвороб внаслідок

тривалого стресу, спричиненого війною та обстрілами, відсутність повноцінного раціону харчування, необхідного для лікування і життя тощо);

- психологічні проблеми, пов'язані із тривалим стресом внаслідок війни і обстрілами, переміщенням: прогалини в когнітивній сфері (прогалини в пам'яті, вибіркове запам'ятовування, відсутність зосередженості, зниження концентрації уваги, обсягу уваги, необ'єктивне виділення головного і встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо), в емоційній сфері – депривація внаслідок «емоційного заморожування», агресія, депресія, неадекватність емоційного реагування на події, відчуття втоми і небажання щось робити навіть з необхідного, розпач, постстресові розлади, неврози, плач, мовчання тощо; в поведінковій сфері – пережитий травматичний досвід може екстеріоризуватися (девіантною та делінквентною поведінкою) та інтереіоризуватися (адиктивною поведінкою), є розлади адаптації; в тілесній сфері – загострення хронічних хвороб, поява нових хвороб, психосоматика, енурези, заїкання тощо;

- правові проблеми – підтвердження статусу, пов'язаного з інвалідністю, в умовах без документів, відсутність умов для медичного огляду внаслідок бойових дій, переїзду і внутрішнього переміщення, отримання необхідних ліків без рецепту лікаря;

- соціальні проблеми – проблеми соціальної адаптації родини з дитиною в новому середовищі, а дитини – в освітньому середовищі; соціальної підтримки в воєнний стан у новій громаді; соціалізації дитини з особливими потребами в новому освітньому середовищі, в новій громаді, соціалізації сім'ї, розлади адаптації у дітей та дорослих; відсутність лікарень, необхідного обладнання і медиків тощо; відсутність закладів освіти і соціального транспорту тощо;

- педагогічні проблеми: відсутність життєвих перспектив у батьків дитини і, відповідно, у дітей, – зокрема, середніх і далеких перспектив, несформованість життєвих умінь у дорослих і дітей (критичного мислення, прийняття рішень в умовах невизначеності, керування своїм станом і вміння впливати на інших тощо), відсутність критеріїв прийняття рішень про подальше життя, нової моделі сімейного життя з дитиною з особливими потребами в умовах війни, відсутність культури безпеки у дорослих і дітей, звичок безпечної поведінки в умовах війни, вмінь будувати стосунки на основі культури миру, на основі провідних життєвих цінностей в умовах війни, коли панує філософія війни і важко зорієнтуватися в поведінці, збереження умов для щасливого дитинства, пом'якшення наслідків війни на психіку дитини, профілактика можливих стресів і розладів адаптації у дитини і дорослих, вмінь жити в умовах місць компактного проживання і тимчасового перебування, вибудови стратегії виживання кожного дня в війну тощо.

Враховуючи сутність соціальної підтримки, моделювання діяльності з її надання соціальних послуг сім'ям з дітьми з особливими потребами, користуємось моделлю професійної діяльності в ЦСССДМ, враховуючи компетентнісний, діяльнісний, системний, гуманістичний, аксіологічний підходи, допомогу для самодопомоги, порівняльний, історичний, клієнтоцентричний та резілієнтний підхід, орієнтовану на завдання модель

соціальної роботи, проблемно-орієнтований, клієнтоцентричний підходи, теорію прав людини і розвитку людини. До того ж вважаємо за доцільне виокремити відповідно до характеру допомоги наступні моделі підтримки сімей з дітьми з особливими потребами, бо соціальна підтримка включає до себе як підсистеми соціально-педагогічні, правові, медичні послуги тощо:

1. Педагогічна модель підтримки сімей, що передбачає безпосередню консультацію педагогом батьків або осіб, що їх замінюють, стосовно питань виховання, навчання, комунікації дитини з особливими потребами в освітньому середовищі закладу освіти. Слід звернути увагу й на той факт, що така модель соціальної підтримки може бути ефективною за умови чіткого розуміння та усвідомлення педагогом умов, індивідуальних особливостей, соціального становища, мікроклімату, що має місце в конкретній сім'ї, де виховується дитина з особливими потребами. Педагогічна модель передбачає створення умов для переключення дитини зі стресу на щасливе дитинство як умову подолання стресу внаслідок війни. Потрібна звична дитяча діяльність в незвичних умовах, навіть в бомбосховищі.

2. Діагностична модель підтримки спрямована на допомогу в усвідомленні конкретної проблеми, визначенні її чинників, усвідомлення важливості подолання. Ця модель не передбачає визначення конкретних шляхів розв'язання та методів роботи з подолання проблеми, з якою стикається сім'я з дитиною, що має особливі потреби. Ця модель дозволяє батькам самостійно обирати шлях вирішення проблем при розуміння що відбувається з дитиною і ними самими.

3. Соціальна модель підтримки спрямована на виявлення соціальних потреб сімей, що стосуються умов життя, праці, умов життя, надання пільг тощо. Вона також передбачає комунікацію з сім'ями і організацію спілкування їх між собою для подолання проблем самотужки. Соціальна модель передбачає подолання проблем єдністю зусиль, підтримки і допомоги.

4. Медична модель спрямована на підтримку сімей, що виховують дітей з особливими потребами, з точки зору надання медичної допомоги, консультацій, навчання та пояснення особливостей здійснення медичного догляду за дітьми, збереження та зміцнення їхнього здоров'я. Медична модель в умовах війни передбачає також боротьбу зі стресом і психологічними травмами засобами лікарів.

5. Психологічна модель підтримки займає провідне місце й, на наш погляд, є найбільш ваговою, бо саме вона дає можливість усвідомлення й доцільності використання інших моделей, накреслює конкретні шляхи подолання проблем з урахуванням психологічних особливостей членів сімей тощо. Вона дозволяє долати стрес і протидіяти його впливу.

6. Правова модель. Соціальна і соціально-педагогічна робота з сім'ями сьогодні можуть розглядатися як правозахисна робота щодо створення соціальних умов для реалізації прав дитини і прав родини в суспільстві. На це є обґрунтування (Мелтон, 1994; Трубавіна, 2001) і така підстава, як те, що в умовах війни на перший план виходять цінність життя, добро, безпечні умови життя,

охоронно-захисна функція соціальних працівників. Це означає володіння соціальними працівниками інформацією про можливості пілг таким сім'ям, адвокацію і сприяння їм в їх отриманні (типу соціального транспорту, надання допомоги в догляді за дитиною, безкоштовні юридичні консультації, перенаправлення до фахівців тощо). Відповідно до Конвенції про права дитини держава має забезпечувати батьків або осіб, що їх замінюють, необхідною допомогою у справі виховання дітей, підтримувати цілісність сімей, надавати доступ до профілактичної медичної допомоги, служб соціального забезпечення, забезпечувати рівень життя, необхідний для психічного здоров'я тощо (Конвенція, 1989). Тому координація соціальної підтримки є важливою для реалізації прав дитини і прав родини. Правова модель також враховує режим воєнного стану і його обмеження для людей.

Слід відзначити, що соціальна підтримка ВПО в Україні в 2022 році відрізняється від такої ж в 2014 році обсягом, масштабом, поєднанням державної складовою з місцевою і волонтерською, благодійною при керуванні державою ресурсів і розподілом їх через Міністерство соціальної політики і управління соціального захисту на місцях. У той же час починає розвиватися військово-соціальна робота, яка вирішує проблеми військовослужбовців і членів їхніх сімей, що розвантажує ресурси ЦСССДМ в громадах. Цього року є значною волонтерська і благодійна допомога з боку Карітаса, церков, Червоного Хреста тощо. Це в основному допомога харчами, медичним приладдям, ліками, соціальними працівниками для догляду за неповносправними. Це є важливою складовою виживання таких родин в умовах війни і внутрішнього переміщення, забезпечення певного рівня якості життя в умовах війни, втрати роботи, житла, всього необхідного для життя. Тому врахування інтеграційного підходу є сьогодні важливим для адресних соціальних послуг сім'ям з дітьми в умовах воєнного стану. Зазначимо, що соціальна робота з сім'єю з дитиною з особливими потребами здійснюється в Україні як підтримуюча і розвивальна. Це означає виведення сім'ї з кризи і переведення її спочатку до сталого функціонування з допомогою і потім до самопомоги.

Враховуючи викладене, модель професійної діяльності соціального працівника з соціальної підтримки сімей з дітьми з особливими потребами в умовах воєнного стану включає:

1. Діагностику проблем сім'ї. Оцінювання потреб сім'ї з дитиною з особливими потребами у соціальних послугах. Постановку соціального діагнозу. Визначення кола пріоритетних проблем і фахівців, які можуть їх вирішувати. Визначення найкращих інтересів отримувачів соціальних послуг в аспекті покращення сімейної ситуації. Визначення критеріїв та показників ефективності роботи (якість життя, якість надання соціальних послуг, вихід зі стану кризи сім'ї і складних життєвих обставин тощо).

2. Планування роботи соціальних працівників і дотичних необхідних фахівців громади через соціальне планування надання послуг і вирішення проблем. Складання індивідуального плану надання соціальних послуг. Об'єднання зусиль в громаді навколо людей і їхніх проблем. Створення

міждисциплінарної команди і спільного плану її роботи. Визначення небезпек і ризиків в роботі в певній громаді для дитини та її сім'ї, самої громади. Планування роботи від соціальної підтримки до розвитку родини (на основі соціальної допомоги і самодопомоги). Попередження родину про кризове втручання в родину за недотримання прав дитини і загрози її життю і здоров'ю. Планування на основі комплексно-цільового методу, резилієнсу і мінімізації ризику, на основі можливостей доступу до соціальних послуг.

3. Укладання угод про співпрацю з родиною і соціальними працівниками громади. Усвідомлення цілей і задач роботи кожним у взаємодії.

4. Реалізація плану на умовах співпраці родини з соціальними працівниками і такими ж родинами. Перехід від реабілітації і супроводу (ведення випадку 3 рівня складності) до соціального обслуговування і профілактики можливих подальших проблем. Забезпечення досягнення мети плану, виконання завдань. Організація надання соціальних послуг і моніторинг їх ефективності через обстеження сімей і виявлення змін у сімейній ситуації і стані дитини.

5. Перевірка ефективності соціальної підтримки за критеріями і показниками, визначеними на етапі діагностики. Оцінка ефективності соціальних послуг родині з дитиною з особливими потребами.

Враховуючи викладене, ролями соціального працівників у роботі з такими сім'ями будуть: адвокат, експерт, посередник, помічник, парамедик, соціальний терапевт, конфліктолог, організатор соціального виховання, громадський діяч, фахівець з безпеки, фасилітатор, медіатор тощо.

Враховуючи цю модель, професійні функції, ролі соціального працівника з акцентом на безпеку і соціальну підтримку, можна говорити про внесення змін в зміст освітніх програм з підготовки соціальних працівників в таких аспектах:

- потреби і проблеми сімей з дітьми з особливими потребами в умовах війни; проблеми ВПО;
- історичний, порівняльний досвід вирішення подібних проблем у світі і в Україні;
- мета соціальної підтримки таких сімей з дітьми в умовах війни;
- принципи соціальної підтримки й етика соціальної роботи в війну;
- функції соціального працівника з сім'ями з дітьми з особливими потребами в війну. Розширення функцій в напрямку безпеки.
- напрямки роботи з сім'ями з дітьми в війну;
- етапи вирішення проблем сімей з дітьми з особливими потребами в війну;
- модель діяльності соціального працівника в війну, задоволення базових і особливих потреб; зміст роботи соціального працівника;
- особливі умови надання соціальних послуг в війну. Безпечне середовище для отримувачів і надавачів соціальних послуг;
- ефективність роботи соціальних працівників з сім'ями з дітьми з особливими потребами.

Дискусія. Враховуючи викладене, можна говорити про те, що усі зміни в змісті підготовки можна реалізувати в діючих стандартах підготовки соціальних

працівників, а також під час підвищення кваліфікації соціальних працівників на відомчих курсах. Важливо мати відповідне методичне забезпечення. Якщо говорити про підготовку фахівців до такої роботи, то вона вже здійснюється у вчителів в ТОКІППО на курсах підвищення кваліфікації вчителів і керівників ЗЗСО, але з педагогічного боку, що говорить про можливість швидкого реагування на проблему. Важливо мати бажання до змін для вирішення проблеми і наукове обґрунтування. Те ж саме стосується і методичного забезпечення. Якщо говорити про ЗВО, то гарантії повинні розуміти необхідність врахування змін в поточній ситуації життя в Україні і що з такими сусідами ми не скоро будемо жити мирно та спокійно. Тому слід готувати фахівців всіх спеціальностей до роботи в умовах війни і миру і добирати зміст підготовки на цій основі. Важливо внести зміни в законодавство про освіту та про безпеку дітей в освіті в війну, в законодавство про соціальну роботу, про безпеку в наданні соціальних послуг і посилення охоронно-захисної функції соціальних працівників у наш час і на майбутнє. Важливо внести також зміни не тільки в освітні програми, але й в професійні стандарти щодо функцій і роботи в умовах війни. Сьогодні ж вони спрямовані на роботу тільки в мирний час.

Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямі. На основі викладеного вище можна говорити про необхідність поліпшеної підготовки майбутніх і діючих фахівців соціальної сфери до роботи з сім'ями з дітьми з особливими потребами, вдосконалення змісту такої підготовки через зміни в освітніх програмах, професійних стандартах, законодавстві, навчальних дисциплінах. Теоретичним обґрунтуванням цього є проблеми сімей з такими дітьми в війну, нові функції і ролі соціального працівника в умовах війни з сім'ями з дітьми з особливими потребами, що зумовлює новий комплекс підходів до змісту такої підготовки. Перспективами подальших досліджень є визначення технологій та методик підготовки соціальних працівників до роботи з сім'ями з дітьми з особливими потребами в війну.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Антонов, А. І., Медков, В. М. (1996). *Соціологія сім'ї*. Молдова.
- Дацаківська, О. Ю., Криницька, І. П., Максименко, К. В. (2021). *Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. (Ч1. Соціальне планування та розвиток послуг)*. Київ.
- Конвенція про права дитини, Конвенція Організація Об'єднаних Націй (2014). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
- Левченко, К. Б., Панок В. Г. & Ковальчук Л. Г. (Ред). (2016). *Агресія. Анексія. Конфлікт. Соціально-педагогічна та психологічна відповідь на виклики для дітей: методичні рекомендації для педагогів дошкільних навчальних закладів*. Київ: Агентство "Україна". <https://bit.ly/406A0pb>
- Левченко, К. Б., Панок, В. Г., & Трубавіна, І. М. (Ред.) (2015). *Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту*. Київ: Агентство "Україна".
- Мелтон, Г. Б. (1994). *Соціалізація в світовому співтоваристві. Повага до гідності дітей. Дитинство ідеальне і сьогодення: збірник робіт сучасних західних вчених*. Новосибірськ.
- МОЗ України. <https://covid19.gov.ua/prohramy-sotsialnoi-pidtrymky>
- Трубавіна, І. М. (2007). *Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика*. Харків: Нове слово.
- Трубавіна, І. М. (2022). Акценти в соціальній роботі з внутрішньо переміщеними особами в умовах війни 2022. *Матеріали Шостої міжнародної конференції "Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу"* (с. 384–386).
- Трубавіна, І. М. (Ред.). (2001). *Теорія і практика взаємодії сім'ї та школи*. Харків: ХНПУ.
- Трубавіна, І. М., & Куратченко, І. Є. (2017). *Сприяння соціальній роботі в умовах гуманітарної кризи*. Харків: Планета Прінт.
- Шумна, Л. (2012) Поняття та види соціальної підтримки. *Актуальні проблеми держави і права*, 63, 433–440.
- Юрченко, О. (2021) Не інвалід, не аутист і не сліпий: комунікуємо про інклюзію правильно. *Освіторя*. <https://osvitoria.media/experience/ne-invalid-ne-autyst-i-ne-sliptyj-komunikuyemo-pro-inklyuziyu-pravylyno/>
- Trubavina, I., Karaman, O., Kamenova, D., Stepanenko, V., & Yurkiv, Y. (2021). A research on transformation of social wellbeing and life attitudes in students from the occupied territories and the demarcation line at relocated higher education institutions from the east of Ukraine. *Second International Conference on History, Theory and Methodology of Learning (ICHTML 2021)*, 104(104). <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110403010>
- Trubavina, I., Tsybulko, L., Mohyliova, N. & Ivanchuk, V. (2020). The theoretical foundations of the regional training program for teachers' professional development. *The International Conference on History, Theory and Methodology of Learning (ICHTML 2020)*. 75(75) <https://doi.org/10.1051/shsconf/20207502005>

REFERENCES

- Antonov, A. I., & Medkov, V. M. (1996). *Sotsiologhiia simi* [Sociology of the family]. Moldova. [in Ukrainian].
- Datsakivska, O. Iu., Krynytska, I. P., & Maksymenko, K. V. (2021). *Spilno do novykh posluh. Kerivnytstvo iz vprovadzhennia sotsialnykh posluh dlia simei z ditmy v hromadakh.* (Ch1. Sotsialne planuvannia ta rozvytok posluh). [Ch 1. Social planning and development of services]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro prava dytyny, Konventsiiia Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (2014). [Convention on the Rights of the Child]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
- Levchenko, K. B., Panok, V. H. & Kovalchuk, L. H. (Eds.). (2016). *Ahresiia. Aneksiia. Konflikt. Sotsialno-pedahohichna ta psykholohichna vidpovid na vyklyky dlia ditei: metodychni rekomendatsii dlia pedahohiv doshkilnykh navchalnykh zakladiv.* *Ahresiia. Aneksiia. Konflikt. Sotsialno-pedahohichna ta psykholohichna vidpovid na vyklyky dlia ditei: metodychni rekomendatsii dlia pedahohiv doshkilnykh navchalnykh zakladiv* [Aggression. Annexation. Conflict. Socio-pedagogical and psychological response to challenges for children: methodological recommendations for teachers of preschool educational institutions]. Kyiv: Ahentstvo "Ukraina". <https://bit.ly/406A0pb> [in Ukrainian].
- Levchenko, K. V., Panko, V. H., & Trubavina, I. M. (2015). *Sotsialno-pedahohichna ta psykholohichna dopomoha simiam z ditmy v period viiskovoho konfliktu : navchalno-metodychnyi posibnyk* [Socio-pedagogical and psychological assistance to families with children during the military conflict: educational and methodological manual]. Kyiv: Ahentstvo "Ukraina" [in Ukrainian].
- Melton, H. B. (1994). *Sotsializatsiia v svitovomu spivtovarystvi. Povaha do hidnosti ditei.* [Socialization in the World Community. Respect for the dignity of children]. *Dytynstvo idealne i sohoddennia: zbirnyk robit suchasnykh zakhidnykh vchenykh.* Novosybirsk. [in Ukrainian].
- MOZ Ukrainy [Ministry of Health of Ukraine]. Retrieved from: <https://covid19.gov.ua/prohramy-sotsialnoi-pidtrymky>. [in Ukrainian].
- Trubavina, I. M. (2022). Aktsenty v sotsialnii roboti z vnutrishno peremishchenymy osobamy v umovakh viiny 2022. [Emphasis in social work with internally displaced persons in conditions of war 2022]. *Materialy Shostoï mizhnarodnoi konferentsii «Innovatsiinyi potentsial ta pravove zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy : vyklyk hlobalnoho svitu»* [Materials of the Sixth International Conference "Innovative Potential and Legal Support of Social and Economic Development of Ukraine: Challenge of the Global World"]. (pp. 384–386). [in Ukrainian].
- Trubavina, I. M. (2007). *Sotsialno-pedahohichna robota z simieiu v Ukraini: teoriia i metodyka* [Socio-pedagogical work with the family in Ukraine: theory and methodology]. Kharkiv: Nove slovo. [in Ukrainian]
- Trubavina, I. M. (Ed.). (2001). *Teoriia i praktyka vzaïemodii simi ta shkoly: navchalnyi posibnyk* [Theory and practice of interaction between family and school: a study guide]. Kharkiv. [in Ukrainian].
- Trubavina, I. M., & Kuratchenko, I. Ie. (2017). *Spriannia sotsialnii roboti v umovakh humanitarnoi kryzy.* [Promotion of social work in conditions of humanitarian crisis]. Kharkiv: Planeta Print. [in Ukrainian].
- Shumna, L. (2012) Poniattia ta vydy sotsialnoi pidtrymky [Concepts and types of social support]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 63, 433-440/ [in Ukrainian].

- Yurchenko, O. (2021) Ne invalid, ne autyst i ne slipyi: komunikuemo pro inkliuziiu pravylno [Not disabled, not autistic and not blind: communicating about inclusion correctly]. *Osvitoriiia*. Retrieved from: <https://osvitoria.media/experience/ne-invalid-ne-autyst-i-ne-slipyj-komunikuyemo-pro-inklyuziyu-pravylno/> [in Ukrainian].
- Trubavina, I., Karaman, O., Kamenova, D., Stepanenko, V. & Yurkiv, Y. (2021). A research on transformation of social wellbeing and life attitudes in students from the occupied territories and the demarcation line at relocated higher education institutions from the east of Ukraine. *Second International Conference on History, Theory and Methodology of Learning (ICHTML 2021)*, 104 (104). <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110403010>
- Trubavina, I., Tsybulko, L., Mohyliova, N. & Ivanchuk, V. (2020). The theoretical foundations of the regional training program for teachers' professional development. *The International Conference on History, Theory and Methodology of Learning (ICHTML 2020)*. 75 (75). <https://doi.org/10.1051/shsconf/20207502005>

Трубавіна Ірина Миколаївна

доктор педагогічних наук, професор
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти
<https://orcid.org/0000-0003-1057-430X>
e-mail: trubavina@gmail.com

Trubavina Iryna

Doctor of Pedagogical Sciences,
Ternopil's'kyi Oblasnyy Komunal'nyy
Instytut Pislyadyplomnoyi Pedahohichnoyi
Osvity
<https://orcid.org/0000-0003-1057-430X>
e-mail: trubavina@gmail.com

Каліна Катерина Євгеніївна

кандидат педагогічних наук, доцент
Харківського медичного університету
<https://orcid.org/0000-0002-4252-7690>
e-mail: kalinahnpu@gmail.com

Kalina Kateryna

Candidate of Pedagogical Sciences,
Kharkiv National Medical University
<https://orcid.org/0000-0002-4252-7690>
e-mail: kalinahnpu@gmail.com

Недрия Кирило Михайлович

кандидат історичних наук, доцент
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
<https://orcid.org/0000-0002-9370-1900>
e-mail: k.nedrya@gmail.com

Nedria Kyrylo

Candidate of Historical Sciences,
Dnipropetrovsk State University of Internal
Affairs,
<https://orcid.org/0000-0002-9370-1900>
e-mail: k.nedrya@gmail.com